

Aynur MURADOVA*

İNGİLİSDİLLİ BƏDİİ MƏTNLƏRİN DİALOJİ NİTQİNDƏ GƏLƏCƏK ZAMAN MODALLIĞININ İFADƏ VASİTƏLƏRİ XÜLASƏ

Təqdim edilən məqalədə dialoji nitqdə gələcək zamanın ifadəsinin leksik və qrammatik vasitələrindən, habelə modal feillərin və modal sözlərin nümunəsindən istifadə etməklə bədii nitqi reallıqla əlaqələndirən gələcək zamanda baş verəcək situativ mənalardan bəhs edilir. Müəllif gələcək zamanın çoxşaxəli semantikasına və faktiki materialın təhlilinə əsaslanaraq *must*, *should*, *ought*, *can*, *may* modal feillərinin məsdərlə birləşməsi ilə ötürülən müxtəlif modal mənalarnı müəyyən etmiş və belə bir nəticəyə gəlmişdir ki, adları çəkilən modal feillər istifadə tezliyinə görə bir neçə dəfə modal sözləri (*possibly*, *probably*) üstələyir. Tədqiqat nəticəsində müəyyən edilmişdir ki, modal feillərin və modal sözlərin işlənməsinin aktuallaşması əsasən, əsərin müəllifinin gələcək hadisələrin müxtəlif çalarlarını oxucuya çatdırmaq, personajların dəqiq təsvirini vermək istəyindən irəli gəlir.

Açar sözlər: *gələcək zaman, semantika, üslubi alət, bədii məzmun, müəllif*

Zaman kateqoriyasının müxtəlif yönərdən təhlili və araşdırılması elmdə daim diqqət mərkəzində olan əsas istiqamətlərdən biri olmaqla, özünün çoxcəhətliliyi ilə daim tədqiqatçıların diqqətini cəlb etmişdir. Elmdə artıq ənənəyə çevrilmiş bu problem öz aktuallığını heç vaxt itirməmişdir. Bu, bir tərəfdən, zamanın məkan və hərəkət anlayışları ilə bərabər, idrak nəzəriyyəsinin də ən mühüm kateqoriyalarından biri olmasından, digər tərəfdən, zamanın öyrənilməsinin insanın gerçəklik haqqındakı ən əsas təsəvvürləri ilə birbaşa bağlı olmasından irəli gəlir. Bu fakt zamanın özünün də müxtəlif aspektlərdən öyrənilməsinə marağı artırır [Tahirov: 2007, s.13].

Dil zamanı öz formaları ilə ifadə edilən hərəkətin real icra edilmə zamanının nitq momentinə görə nisbətini ifadə edir. Bu anlamda dil zamanı obyektiv zamanın ifadəsi ilə bağlıdır. Danışan üçün nitq momenti kimi çıxış edən hesablanma nöqtəsi burada nitq aktının real zamanı kimi başa düşülmür, «həmin zamanı əks edən qrammatik idealizə etmə», «kommunikativ modelin elementi» kimi anlaşılır [Веденькова: 1981, s.47-48].

* Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti (UNEC), Xarici Dillər Departamentinin dosenti, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, AMEA-nın Dilçilik İnstitutunun doktorantı. Email: Aynur_Muradova@unec.edu.az

Danışiq nitqində gələcək haqqında xəbər vermək qabiliyyətinə malik (prospektiv) əlamətləri olan leksik-qrammatik vasitələr hadisələr və onların xassələrini, personajın nə düşündüyünü, bildiyi və qəbul etdiyi məlumatları özündə birləşdirir. Gələcək zaman vasitələri bədii mətnin modal semantikasının formalaşması üçün münbit zəmin hazırlayaraq kommunikatorlara öz nitqinə şəxsi, subyektiv fikir daxil etməyə şərait yaradırlar. Gələcək zaman semantikasi münasibət semantikasi olmaqla, danışiq nitqində çoxfunksiyalılıq əldə etməklə ədəbi mətni vahid bir bütöv halında birləşdirən mikro-kommunikasiyalar şəbəkəsinin yaradılmasında iştirak etmək imkanı qazanır.

Gələcək zaman semantikasına uyğun gələn (adekvat) leksik-qrammatik vasitələrin düzgün seçimi, şifahi nitq sahəsində həm birbaşa ünsiyyət vəziyyətini modelləşdirən, həm də məntiqi semantikanı həyata keçirən nitq markeri rolunu oynayır. Beləliklə, şifahi nitqdə gələcək zaman nümunələri əsasında modallığın ifadə vasitələrinin tədqiqi, bir tərəfdən personajlar arasında ünsiyyət prosesində nitq markerinin seçimini təsvir etmək, digər tərəfdən isə qarşılıqlı anlaşma üçün şərait yaratmaq məqsədi daşıyır.

Bədii mətn çərçivəsində gələcək zaman semantikasına malik modal feillərin linqvistik tədqiqinin məqsədi ünsiyyət-kommunikasiya haqqında biliklərin genişləndirilməsini nəzərdə tutur ki, bu da bədii mətnin linqvistik tədqiqinin əhatə dairəsini genişləndirmək üçün diskursiv mənanın xüsusi dəyərini yaradır. Qeyd edək ki, gələcək zamanın semantikasının öyrənilməsi ilə məşğul olan ən mühüm elm adamları arasında rusiyalı alimlərdən Galperina I.R., Ermakov N.V., Kolmogortseva V.M., Moskalskaya O.İ., Smirnitki A.I., Tarasova E.V., azərbaycanlı alimlərdən Tahirov İ.M., Cəfərova B., Cahangirov F.F., Məmmədov İ.T. və başqalarının adlarını çəkmə bilirik. Lakin, fikrimizcə, müasir dilçilikdə dialoq nitqində gələcək zamanın ifadəsi ideyasının həyata keçirilməsinə kifayət qədər diqqət yetirilməmişdir. Ona görə də, biz gələcək zamanın semantikasının çoxölçülülüyünə və faktiki materialın təhlilinə əsaslanaraq, personajların ünsiyyət prosesində istifadə etdikləri leksik və qrammatik vasitələrə əsaslanan gələcək zamanın modal mənalarnı işıqlandırmğa çalışacağıq.

Modallıq prizmasından baxdıqda gələcək zamanı ifadə edən əsas vasitələrdən biri modal feillərdir. Araşdırmalar zamanı müəyyən etmişik ki, şifahi nitqdə ən çox rast gəlinən hal *must* feilinin ehtimal mənasında işlənməsidir:

Nan: Don't forget we must talk to Felicity about her future.

Mor: Must we?

Nan: Why do you say "must we" in that peculiar tone of voice?

Mor: Because I don't know what I think about it [Murdoch: 1960, p.9].

Bu nümunədə söhbət zamanı personaj mövcud vəziyyəti həddindən artıq artıq dramatikləşdirir. Modal ifadələrin təkrarlanması vasitəsi ilə cümlələrin nəzərə çarpacaq dərəcədə gücləndirilməsi (*we must; must we; must we*), qəhrəmanın, irəli sürdüyü arqumenti həqiqətən emosional şəkildə qiymətləndirməsi ilə müşayiət olunur.

Gələcək zaman semantikasında olan yüksək dərəcədə əminlik, *must* modal feilində olduğu kimi, aşağıdakı dialoq nümunəsində də rast gəlinir, burada - Yanki ilə evlənməlisən (*you ought to marry a Yankee*)- ifadəsinin emosional gücləndirici mənası, personajın vəziyyətini əks etdirmək üçün ön plana çıxır.

Sally Carrol: Clark, who on the earth shall I marry?

Clark: I offer my services.

Sally Carrol: Honey, you couldn't support a wife. Anyway, I know you too well to fall in love with you.

*Clark: It doesn't mean you **ought to** marry a Yankee.*

Sally Carrol: S'pose I love him.

Clark: You couldn't. He'd be a lot different from us, every way [Fitzgerald:1960, p. 74-75].

Faktiki materialın daha geniş təhlili göstərdi ki, hərəkətin həyata keçmə ehtimalını ifadə edən *must* modal feili kimi, *might* modal feili də bədii danışıq nitqində geniş istifadə olunur. Aşağıdakı nümunələri nəzərdən keçirək:

The manager: You will not 'ave toasts to start with?

George: No. You don't want toast, do you, Fanny?

Fanny: Oh, no, thank you, George.

*The manager: Oh perhaps the lady **might** like to look at the live lobsters in the tank while the tea is coming?* [Mansfield:1920, p. 214].

Christopher Robin: Will you come to see me take a bath?

*His Father: I **might*** [Milne: 1960, p. 54].

Might modal feili ilə ifadə olunan gələcək zaman, replikalarda eyni fərziyyə semantikasına malikdir: *the lady might like to look* (xanım baxmaq istəyə bilər) və *I might* (mən də eyni ilə); lakin dialoqun ikinci nümunəsində ehtimalın koqnitiv (idrak) mövqeyi mənfə konnotasiya daşıyır. Fikrimizcə, ata gələcək zaman semantikasını əks etdirən "*I hardly shall*" ifadəsini deyə bilərdi, lakin belə bir cavab körpəni əsəbiləşdirərək incidə bildiyi üçün, o, bir sıra etik səbəblərdən "*I might*" yumşaq formasını seçir. Qeyd edək ki, bu cür epistemik vəziyyət personaj üçün başa düşüləndir, çünki Kristofer Robinin atasının, onun istəyini yerinə yetirəcəyinə şübhə etdiyini aydın görə bilir (Will you come to see me take a bath?).

Dialoji nitqdə gələcək zamana məxsus hərəkətləri ifadə etmək üçün *may* modal feili nadir hallarda işlənir. Bir qayda olaraq, nümunələrin sayı məhduddur, çünki belə hallarda fərziyyə xüsusiyyətli fikirlər əminliyə çevrilir. Bunu aşağıdakı dialoq nümunəsi də təsdiqləyir:

"Where's Richard?"

*"I have no idea, he **may** be anywhere now"* [Hicks: 1959, p. 54].

Burada müşahidə edə bilərik ki, danışanın Riçardın harada olması barədə heç bir təsəvvürü belə yoxdur. Bir fərziyyənin olmaması qəhrəmanın onun fikrincə inamını nəzərdə tutur. "*He may be anywhere* - O, hər yerdə ola bilər" replikası "*I have no idea where he is* - Onun harada olduğunu bilmirəm" ifadəsinin si-

nonimidir. Personaj öz nitqində *may* modal feilindən istifadə edərək, ehtimal və ya mümkünlüyü nəzərdə tutan əminlik elementindən (semantikasından) istifadə edir.

Can / could modal feilinin mənasına gəldikdə isə, o, personajın şifahi nitq kontekstində gələcəkdə hər hansı bir hərəkəti yerinə yetirmək üçün subyektiv qabiliyyətinin olduğunu ifadə edir. Belə feillər çox vaxt danışanın tərəddüd (şübhə) hissini ifadə etmək üçün sual cümlələrində işlənir. Burada, məsələn, *What can be done about it?* Bu barədə nə etmək olar? sualı ünsiyyət kontekstində təlimatlar almaq üçün cavab tələb edən sadə sorğu ola bilər. Başqa bir kontekstdə bu sual ritorik xarakter daşıyır: "Bununla bağlı nə etmək olar" və danışanın şübhəsini və ya əksinə əminliyini ifadə edir: *"Nothing can be done about it."* Bu barədə heç nə etmək olmaz." Gəlin *can* modal feilinin işləməsinə dair aşağıdakı nümunəyə də nəzər salaq:

"It's extraordinary how men like helpless women."

"I don't think Moira is particularly helpless", said Bobby.

"Nonsense. She's like a little bird that sits and waits to be eaten by a snake without doing anything about it."

"What could she do?"[Christie: 1985, p.85].

Əsərin qəhrəmanının son replikası, Moiranın mövcud şəraitdə nə isə etmək qabiliyyətinə malik olduğuna şübhə ilə yanaşdığını göstərən subyektiv fikrini ifadə edir. Bu sual mahiyyətcə ritorikdir. Üstəlik, o, həm də fikri inkar etməyə yaxındır: *"She couldn't do anything under the circumstances."* O, bu şəraitdə heç nə edə bilməzdi". Faktiki materialın təhlili göstərir ki, konkret kommunikativ situasiyada *can / could* modal feillərinin inkarla birləşməsi, qəhrəmanın qarşıda baş verəcək hadisələrə inamını (əminliyini) ifadə edir. Məsələn:

"You can't possibly wear that, Mother", said Margo, horrified ...

"Well, I like it, anyway", Mother said firmly, wrapping the monstrosity up again, and I'm going to wear it..."

"Mother, it's awful. You can't wear it", said Margo [Durrell: 1987, p. 47].

Bu nümunədə Marqo anasının bu çirkin libası geyinməyə qərar verəcəyinə inanmadığını ifadə edir: "Sən ki bunu geyinməyəcəksən". Anasını niyyətindən əl çəkməyə inandırmaq üçün Marqo iki dəfə inkarlıq bildirən ifadələrdən istifadə edir. İlk dəfə daha az qətiyyətli "İnanmıram", və ikinci dəfə bunun əvəzinə daha kəskin "Sən edə bilməzsən" inkar kateqoriyalı formadan istifadə edir. Beləliklə, göstərilən nümunədə *can't* modal feilinin gələcək zaman semantikasi ilə istifadəsi, Marqonun qarşıdan gələn hadisələrə inamını ifadə edir və emfatik hiperbolizasiya (bədi işırtmə) elementini daşıyır.

Should modal feilinə gəlincə isə, o, danışq nitqində nadir işlənmə xüsusiyyətinə malik olub, gələcəkdə hadisələrin baş verməsinin ehtimal (fərziyyə) olunması mənasını daşıyır:

Egbert: I can go if you think it necessary.

*His father-in-law: Certainly I think it necessary. Even if there is nothing, we can have peace of mind. Certainly I think it necessary. I **should** like Doctor Wayne to come this evening if possible.* [Lawrence: 1997, p. 175].

Yuxarıdakı misalda Eqbertin qaynatasının sözlərindən aydın olur ki, *should* feili gələcək zaman semantikasi vasitəsi ilə doktor Ueyndən məsləhət almağın zərurliyini ortaya qoyur: *I should like Doctor Wayne to come this evening if possible.* Personajın “*Certainly I think it necessary* - Əlbəttə, mən bunu zəruri hesab edirəm” təkrarlanan remarkası ilə başlanan qiymətləndirici mühakimə oxucuya edilən emosional təsirin güclənməsinə kömək edir.

Bədii materialın öyrənilməsi zamanı müəyyən etdik ki, ünsiyyət qurma prosesinde modallıq və qiymətləndirmə gələcək zamanla əlaqələndirilir və dialoji nitqin qavranılmasının estetik aspektini təşkil edir ki, bu da adı çəkilən dialoq çərçivəsində müxtəlif gələcək zaman ifadə vasitələrinin bir-birinə qarışması ilə ifadə olunur. Məsələn, aşağıdakı dialoqu nəzərdən keçirək:

*Paige Taylor: He took out a healthy kidney and left in a diseased one! The man **should** be put in jail!*

Benjamin Wallace: Paige, I agree with you that's regrettable. But it certainly wasn't intentional. It was a mistake.

*Paige Taylor: A mistake? That patient **is going to** have to live on dialysis for the rest of his life. Someone **should** pay for that.*

*Benjamin Wallace: Believe me, we're **going to** have a peer review evaluation* [Sheldon: 1995, p. 133].

Bu dialoq nümunəsində Peyc Taylorun nitqində gələcək zamanı göstərən müxtəlif ifadə vasitələrdən ibarət deyimləri (*should* modal feili, *to be going to*) onun baş cərrah kimi təəccüb və qəzəbinin ümumi emosional mənasını çatdırır. Benjamin Uollasın aşağıdakı bəyanatı müzakirə olunan mövzunun mənasını izah edir: *we're going to have a peer review evaluation* - biz ekspertiza rəyi almaq niyyətindəyik. Beləliklə, nəzərdən keçirilən bədii hissədə bütün ifadələr həmsöhbətlərin şifahi ünsiyyətinin qarşılıqlı istiqamətini göstərən korrelyativ əlaqə ilə birləşir.

Beləliklə, bədii materialın təhlili göstərdiyi kimi, *must, can / could, may / might, should, ought to* modal feillər ilə ifadə olunan leksik və qrammatik vasitələrin işlənilməsinin aktuallaşması, gələcəyin müxtəlif çalarlarını çatdırmaq və personajların ən dəqiq təsvirini vermək işi müəllifin istəyinin nəticəsidir. Əksər hallarda şifahi nitqdə, yuxarıda təsvir olunan vasitələr, qarışıq modal-qiymətləndirmə xarakteri daşıyır, buna görə də, informasiya və emosional məlumatlar ünsiyyətdə aparıcı yer tutur, bu da bədii mətnin canlı danışıq üslubunda olmasına kömək edir.

ƏDƏBİYYAT

1. Веденькова М. С. Употребление временных форм глагола по коммуни- кативным регистрам (На мат. немецкого языка). Киев, 1981, с. 47-48.

2. Гальперин, И.Р. Текст как объект лингвистического исследования [Текст] / И.Р. Гальперин – М.: КомКнига, 2007 .– 144 с.
3. Ермакова, Н.В. Дистрибутивный анализ средств выражения футуральности в современном английском языке [Рукопись]: Автореф. дисс.... канд. филол. наук: 10.02.04 / Н.В. Ермакова – Калинин, 1980. – 10 с.
4. Колмогорцева, В.М. Система грамматических средств выражения будущего времени в современном английском языке [Рукопись]: Автореф. дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.04 / В.М. Колмогорцева – Москва, 1965 .– 11 с.
5. Москальская, О. И. Грамматика текста [Текст] / О. И. Москальская – М. : Высш. школа, 1981. – 183 с.
6. Смирницкий, А. И. Перфект и категория временной относительности [Текст] / А.И. Смирницкий / Иностраный язык в школе - М. : Наука, 1955 – 16 с.
7. Сухомлина, Т.А. Языковое своеобразие будущего времени в английском языке [Текст] /Т.А.Сухомлина // Вестник Пятигорского государственного лингвистического уни-верситета. 2014 №1. - С.86-91.
8. Tahirov İ.M. Azərbaycan və ingilis dillərində zaman kateqoriyası., Monoqrafiya, - Bakı, “Nurlan”, 2007, 323 s.
9. Тарасова, Е. В. Грамматико-лексическое микрополе будущего в английском языке [Рукопись]: Автореф. дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.04 / Е.В. Тарасова – Киев, 1976. – 13 с.
10. Christie, A. Why Didn't They Ask Evans? [Text] / A. Christie – М.: Vysshaya Shkola, 1991. – 175 p.
11. Durrell, G. My Family and Other Animals [Text] / G. Durrell - М.: Vysshaya Shkola, 1987. – 174 p.
12. Fitzgerald, F.S. The Ice Palace [Text] / F.S. Fitzgerald - М.: Progress Publishers, 1960. – P. 74-75.
13. Hicks, D. Meet the Parkers [Text] / D. Hicks – Stockholm: The British Broadcasting Corporation, 1959. – P. 73.
14. Lawrence, D.H. England, My England [Text] / D.H. Lawrence - М.: Менеджер, 1997. – С. 175.
15. Katherine Mansfield, Bliss and Other Stories (1920),p.342
16. Milne, A. House at Pooh Corner [Text] / A. Milne - М.: Gardners Books, 2011. – P.54.
17. Murdoch, I. The Sandcastle [Text] / I. Murdoch – М.: Progress Publishers, 1960. – P.9
18. Sheldon, S. Nothing Lasts Forever [Text] / S. Sheldon – М.: Harper Colins Publishers, 1995. - P.133.

СРЕДСТВА ВЫРАЖЕНИЯ МОДАЛЬНОСТИ БУДУЩЕГО ВРЕМЕНИ В АНГЛИЙСКОЙ ДИАЛОГИЧЕСКОЙ РЕЧИ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ТЕКСТА

АННОТАЦИЯ

В представленной статье говорится о построении ситуативных значений, которые будут происходить в будущем, связывании художественной речи с действительностью, на примере лексических и грамматических средств вы-

ражения будущего времени, модальных глаголов и модальных слов в диалогической речи. На основе многогранной семантики будущего времени и анализа фактического материала автор определил различные модальные значения, передаваемые сочетанием модальных глаголов *must*, *должен*, *должен*, *can*, *may* с инфинитивом, и пришел к выводу, что вывод о том, что упомянутые модальные глаголы встречаются чаще, чем модальные слова (возможно, вероятно). В результате исследования определено, что актуализация обработки модальных глаголов и модальных слов обусловлена главным образом стремлением автора произведения донести до читателя (слушателя) различные оттенки будущих событий, дать точное описание персонажей.

Ключевые слова: *будущее время, семантика, стилистический инструмент, художественное содержание, автор.*

THE MODAL MEANS OF EXPRESSION OF THE FUTURE TENSE IN THE ENGLISH DIALOGICAL ART CONTEXTS

ABSTRACT

The presented article talks about the construction of situational meanings that will occur in the future, linking artistic speech with reality, using the example of lexical and grammatical means of expressing the future tense, modal verbs and modal words in dialogical speech. Based on the multifaceted semantics of the future tense and analysis of factual material, the author identified various modal meanings conveyed by the combination of modal verbs *must*, *should*, *ought*, *can*, *may* with an infinitive, and came to the conclusion that the mentioned modal verbs are more common than modal words (possibly, probably). As a result of the study, it was determined that the actualization of the processing of modal verbs and modal words is mainly due to the desire of the author of the work to convey to the reader (listener) various shades of future events and to give an accurate description of the characters.

Key words: *future tense, semantics, stylistic tool, artistic content, author.*